

НАЗИВНІ УЯВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСІЇ В ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Вавринюк Т. І. Називні уявлення як засіб експресії в художньому мовленні.

У статті йдеться про називні уявлення засіб експресивного синтаксису. Увагу звернено на стилістичні функції згаданих конструкцій. Обґрунтовано думку, що називний уявлення є особливим різновидом номінативних речень, який відзначається художньо-зображальною місткістю, експресивним забарвленням.

Ключові слова: експресивний синтаксис, називний уявлення, номінативні речення, експресивні функції.

Вавринюк Т. И. Именительные представления как средство экспрессии в художественной речи.

В статье рассматриваются именительные представления как средство экспрессивного синтаксиса. Внимание уделено стилистическим функциям упомянутых конструкций. Обоснована мысль, что именительный представления является особенным видом номинативных предложений, который отличается художественно-изобразительной вместимостью, экспрессивным оттенком.

Ключевые слова: экспрессивный синтаксис, именительный представления, номинативные предложения, экспрессивные функции.

Vavrynyuk T.I. Nominative presentations as mean of expression in the artistic speech.

Speech goes in the article about nominative presentations mean of expressive syntax. Paid attention to stylistic functions of the mentioned constructions. An idea is reasonable, that nominative presentation is special of nominative constructions, which is marked an artistically-graphic capacity, expressive colouring.

Key words: an expressive syntax, is nominative constructions, is nominative presentations, expressive colouring.

Важливого значення набуває спостереження за одиницями мови в тексті, де найповніше розкриваються їх виражальні можливості. Саме на рівні тексту виявляють себе експресивні засоби мови, до яких належить один із різновидів номінативних речень – називні уявлення.

Зауважимо, що зазначені конструкції вперше виділив О. М. Пешковський. Із сучасних мовознавців називний уявлення досліджували О. С. Попов, К. А. Рогова, Т. Р. Коновалова, Л. Ф. Шильникова, М. П. Харченко, П. С. Дудик, В. І. Кононенко, В. Я. Мороз та інші вчені. Зокрема, В. Я. Мороз у дисертаційній праці

«Називний уявлення як граматична категорія в сучасній українській літературній мові» поділяє думку тих учених, які називний уявлення не вважають самостійною предикативною одиницею (реченням): «Називний уявлення не становить речення, оскільки в ньому не міститься висловлення і не виражається ні судження, ні поняття, а лише згадується раніше пізнане явище. Це особлива експресивна конструкція, адекватного терміна для позначення синтаксичного статусу якої в лінгвістичній літературі ще не знайдено» [3, с.15].

Для позначення цього граматичного явища в лінгвістичній літературі вживаються різні терміни: «називний уявлення», (О. М. Пешковський, В. В. Бабайцева, І. Н. Степанова, З. К. Гарланов, автори «Сучасної української літературної мови» (за загальною редакцією академіка І. К. Білодіда), «називний теми» (О. С. Попов, Ж. Г. Амірова, І. С. Распопов, А. П. Загнітко); подвійна назва «називний уявлення», або називний теми» (І. Я. Рословець та інші); «конструкції з називним уявлення» і «конструкції з називним теми» як диференційовані поняття (Г.М. Акімова, Л.Є.Майорова); у «Граматиці сучасної російської літературної мови» (1970) – «форми уявлення», у «Російській граматиці» (1980) – «форми називання») уживають термін «називний уявлення»;

Дотримуючись концепції Г. М. Акімової про основні етапи входження розмовних еквівалентів з називним уявлення в писемну літературну мову, В. Я. Мороз термін «називний уявлення» застосовує для позначення відповідних одиниць у художньому стилі мовлення, а термін «називний теми» – у науковому, науково-популярному і публіцистичному стилях мовлення. У художньому стилі мовознавець виділяє два різновиди називного уявлення: предметний і словесний. Предметний називний звертає увагу до предмета або поняття, словесний називний – до слова як такого [3, с. 8].

У нашому розумінні називний уявлення – це різновид номінативних речень, у яких констатується лише уявлення про предмет думки (мовлення), стверджуючи наявність предмета чи його необхідність. Термін називний уявлення виразно підкреслює комунікативну мету цієї конструкції – констатувати наявність уявлення про предмет або явище в свідомості мовця.

Конструкції з називним уявлення в сучасному мовознавстві вивчають серед засобів експресивного синтаксису [3]. В оповідних текстах такі речення найчастіше використовуються в авторському мовленні. Ужиті на початку тексту, створюють специфічний зачин –

тло, на якому розгортається розповідь: *Березень 1917 року. Сніг раптом осів, і перші веселі струмки вже підтинають його заляклу зимову непорушність. Порський вітрець увірвався відкілясь з-за Дніпра до міста і вільно мчить, безжурний гомінкими київськими вулицями* (Б. Антоненко-Давидович).

Називний уявлення в художній літературі функціонує і з емоційним забарвленням, і без наповнення експресією. Позиція на початку твору чи абзацу зумовлює певною мірою і роль – називати особу чи предмет подальшої розмови. Експресивного забарвлення називний уявлення набуває, коли оформляється окличною інтонацією. Ужитий у препозиції складного синтаксичного цілого, викликає в читача уявлення про реалію, якій присвячений подальший виклад думок. Речення, що йдуть за називним уявленням, тематично з ним пов'язані. Тому називні уявлення в лінгвістиці ще характеризують як називні теми, адже вони, називаючи особу або предмет, викликають у читача чи співбесідника уявлення про об'єкт, який є темою розмови [2, с.143].

Гадаємо, що називний уявлення – це особливий різновид номінативних речень, у яких увага читача привертається не стільки до поняття, позначуваного словом, скільки до сукупності уявлень, асоціацій, які викликає це слово.

Називні уявлення є контекстуальними реченнями, бо здебільшого використовуються разом з іншими реченнями, виступають серед них, становлячи одну з ланок розгорнутої оповіді. На відміну від номінативних речень інших типів вони не просто називають особу чи предмет подальшої розмови, а збуджують уяву читача, спонукають зображуване сприймати на емоційно-чуттєвому рівні.

Художнє призначення конструкцій із називним уявленням виявляється в експресивній функції, яка простежується в її окремих реалізаціях. Виявленню експресивної функції допомагає контекст.

У конструкціях з називним уявленням можна визначити такі основні функції [3, с. 13–14]:

1) уведення читача у філософські роздуми героя чи автора: *Правда... Тільки вона, правда, була проводирем у моєму житті. Я ніколи не зрадив правди...* (Остап Вишня);

2) називний уявлення вводить читача в ситуацію спогадів: *Мої літа... Перебігли вони рейками, мов паротяг без машиніста, і відлетіли далеко, далеко від моєї залізниці* (Б. Антоненко-Давидович);

3) текстоутворювальна функція називного уявлення виявляється або в його зв'язку з основною частиною і з попереднім контекстом, або на початку тексту в ролі своєрідного зачину:

Україна... В одному вже тільки цьому слові і для нашого уха і навіть для уха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю... Україна – країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної йому зради, довгої, вікової, героїчної боротьби за волю, в результаті якої – велетенськекладовище: високі в степу могили, руїна та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... Тяжкий сон, подвійна неволя і темна ніч, як ворон. Тільки Дніпро з очеретами, тільки вітер з степовими могилами шепотіли ночами: гай-гай... умер прекрасний край... Україна – цетихі води і ясні зорі, зелені сади, білі хати, лани золотої пшениці, медовії та молочнії ріки... Україна – це марні, обшарпані, голодні люди... Ідуть на паницину чорні і німі. Ідуть, дітей ведуть... Україна – це царське та панське безмежне свавілля... Праця до сьомого поту... (С. Васильченко);

А тепер іще про будинок, а може, ще про кого-небудь.

Будинок...

Будинок має чотири виходи, входи (М. Хвильовий);

4) називний уявлення становить патетичний оклик з підкресленим емоційним забарвленням: **Залізниця!** Коли опівнічним вітром розсіяло в моєму мозку тумани з невідомих долин буття і потекли в грудях перші весняні струмки, я покохав тебе, залізнице. Покохав, як батькову хату в робітничій оселі, як ранок моєї весни (Б. Антоненко-Давидович); **Щастя!** Воно прийшло, як завжди нежлано-негадано (О. Гончар);

5) називний уявлення може використовуватися для характеристики героя: **Темний чоловік!** Йому в цій споруді вбачається щось малооригінальне... (О. Гончар).

Як бачимо з наведених прикладів, конструкції з називним уявленням надають висловленню розчленованості, що підкреслює значущість кожного сегмента, посилює його експресивність, а тематична єдність забезпечує текстуальну цілісність. Таким чином актуалізується поняття, яке потребує роздумів, асоціацій. За допомогою конструкцій з називним уявленням передається глибинний смисл, авторська позиція.

Сегмент передбачає у своєму складі як загальні, так і власні назви. Більшу кількість складають загальні назви. Серед загальних назв широко використовуються абстрактні, конкретні, речовинні іменники. Досить продуктивну групу становлять абстрактні іменники на позначення внутрішнього стану людини і її почуттів: **Підлість!**

Він не боявся вимовляти це слово (Б. Антоненко-Давидович); Ніжність? Це було смішно для гетьманської суворої душі (П. Загребельний).

У конструкціях, виражених іменниками з конкретним значенням, фіксуються слова, що є назвами різноманітних явищ, предметів, назвами людей, географічних понять тощо. З-поміж них вирізняються слова, що позначають осіб у загальному значенні, людей за родинними стосунками, за професією і т. ін.: *Мату!* Досі мало кому з бійців спадало на думку, що і в нього може бути мати (О. Гончар); *Для мене «учитель» містило в собі незвичайний, неосяжний зміст Учитель!* Людина, яка знає все, бачить усе, розуміє все. Учитель не для себе живе – для народу. Тож якою треба бути людиною, щоб заслужити всенародну пошану! (Б. Антоненко-Давидович).

Досить виразною постає семантична група – іменники непередметного характеру. У називному уявленні такі слова означають події, явища природи, пори року тощо: *Село! І серце одпочине. Село на нашій Україні – Неначе писанка село...* (Т. Шевченко).

У досліджених художніх текстах можемо відзначити різні структурні типи конструкцій із називним уявленням. Так, наприклад, сегмент може виражатися формою називного відмінка іменника і займенника, формою непрямих відмінків іменників та займенників, прикметниками, числівниками, дієслівними формами, прислівниками.

Сегмент може бути непоширеним і поширеним, неускладненим й ускладненим. При цьому переважають непоширені сегменти, тобто сегменти, виражені формою називного відмінка іменника. Особливістю номінативних речень у структурному плані є здатність поширюватися лише означеннями (узгодженими й неузгодженими), адже від головного члена, який співвідноситься з підметом двоскладного речення, можуть залежати тільки означення.

Значна кількість конструкцій з називним уявленням, виражених формою називного відмінка, поширюється займенниками і порядковими числівниками, які виконують функцію узгодженого означення. Продуктивною моделлю називного уявлення є поєднання іменника в називному відмінку з іншими відмінковими формами.

Виразного суб'єктивно-модального значення набувають сегменти, які являють собою окличні речення, адже інтонація є універсальним засобом вираження різних суб'єктивно-модальних значень. Наприклад: *Ех, і поле, поле! Не забуде його ніхто, хоч раз*

зупинився на ньому (О. Гончар); *Багатство! Скількивоно манило, і манить, і сліпить людей* (М. Стельмах).

Особлива роль у формуванні авторського ставлення до висловленого належить не тільки інтонації, але й тим одиницям тексту, які оточують сегмент.

Отже, називний уявлення – це особлива експресивна конструкція, яка з основною частиною складає єдине ціле. У структурно-синтаксичному плані називний уявлення є різновидом номінативних односкладних речень, стилістика яких зумовлена семантичною спеціалізацією ствердження буття (наявності, існування) предметів або явищ.

У конструкціях з називним уявленням експресивна функція виявляється як функція філософського роздуму, спогадів про важливі історичні події й події особистого життя, патетичного оклику, підхоплення теми, експресивного зачину.

Функціональна спрямованість називного уявлення тісно поєднана з лексичною семантикою; конструкції з називним уявленням є одним із способів експресивної передачі інформації різного змісту. Універсальним засобом вираження різних суб'єктивно-модальних значень конструкцій з називним уявленням є інтонація.

У складі називного уявлення незалежна синтаксична позиція сегмента й особлива інтонація примушує читача не тільки сконцентрувати на ньому увагу, але й відчути, зрозуміти авторську позицію.

Література

1. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : Синтаксис : [монографія] / Анатолій Панасович Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
2. Дорошенко С. І. Граматична стилістика української мови : [посібник для учнів] / Сергій Іванович Дорошенко. – К. : Рад. школа, 1985. – 200 с.
3. Мороз В. Я. Називний уявлення як граматична категорія в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Я. Мороз. – Дніпропетровськ, 1997. – 23 с.
4. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / Віктор Антонович Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.